

BARBARA WITKOWSKA, DOROTA ŁAKOMSKA

NOWE ZNALEZISKA TOPORÓW KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ Z MAŁOPOLSKIEJ WYŻYNY LESSOWEJ¹

Opracowanie niniejsze dotyczy dwóch nieznanych dotychczas, przypadkowo znalezionych zabytków kultury ceramiki sznurowej. Ich zestawienie w obrębie jednego artykułu wynika ze zbieżności czasu, w jakim przedmioty te zostały pozyskane do publikacji.

W październiku 2002 roku został przekazany Instytutowi Archeologii UJ kamienny toporek, pochodzący z odkrycia dokonanego w pierwszej połowie lat 80-tych przez pana Stanisława Ściborowskiego podczas pogłębiania podpiwniczenia w pomieszczeniu gospodarczym na terenie jego posesji, mieszczącej się na osiedlu Kościelniki w Krakowie – Nowej Hucie przy ul. A. Stopki 11.

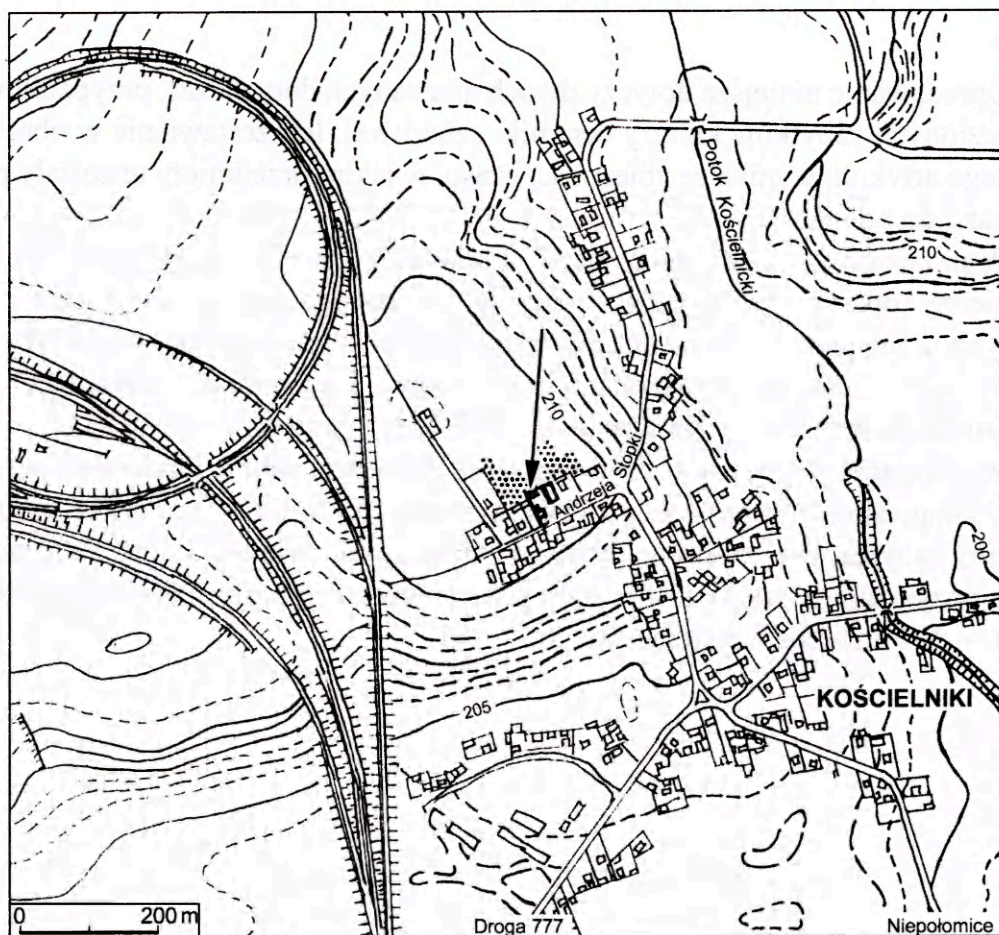
W listopadzie tegoż roku autorkom, które zapoznały się z działalnością Sekcji Archeologicznej Miechowskiego Towarzystwa 1163 Roku, został udostępniony kolejny zabytek, tym razem pochodzący z Piotrkowic Wielkich, pow. Proszowice, a pozyskany w wyniku kwerendy przeprowadzonej przez członka towarzystwa — Włodzimierza Barczyńskiego.

¹ Artykuł powstał dzięki uprzejmości pana Stanisława Ściborowskiego, Włodzimierza Barczyńskiego, dr Tomasza Kalickiego, dr hab. Wojciecha Blajera oraz Pawła Micyka, którym niniejszym autorki składają podziękowania.

1. TOPOREK Z KRAKOWA – NOWEJ HUTY-KOŚCIELNIK

1.1. Lokalizacja znaleziska

W dniu 29 października 2002 zostało przeprowadzone rozpoznanie w terenie, dzięki któremu uzyskano bliższe dane na temat okoliczności odkrycia pierwszego zabytku oraz określono dokładnie miejsce znaleziska. Osiedle Kościelniki, położone w północno-wschodniej części Nowej Huty, znajduje się na terenie pagórkowatym, wchodzącym w skład Płaskowyżu Proszowickiego (Kondracki 1991). Dominującym rodzajem gleb są tu żyzne czarnoziemy zalegające na lesowym podłożu. Gospodarstwo pana Ściborowskiego oraz najbliższe pola zlokalizowane są na niewielkim garbie, w odległości około 1 km od Potoku Kościelnickiego (ryc. 1).

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska nr 74 w Krakowie – Nowej Hucie-Kościelnikach
 Fig. 1. Location of Site 74 in Kraków – Howa Huta-Kościelniki

1.2. Okoliczności odkrycia

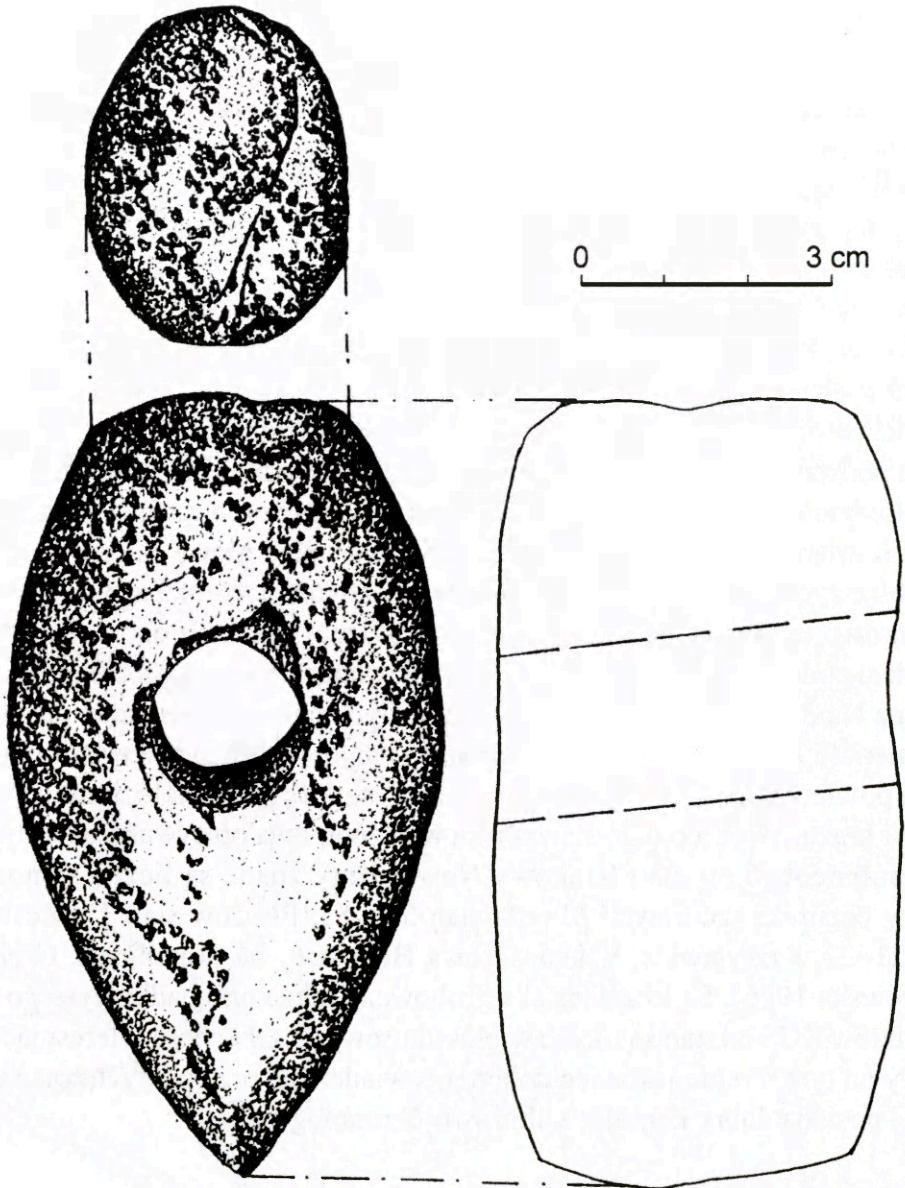
Z ustnej relacji St. Ściborowskiego wynika, iż w trakcie wspomnianych prac, na głębokości ponad 2 m, przecięto jamę szerokości około 1 m, odróżniającą się wyraźnie ciemnym zabarwieniem od lessowego podłoża, która została podzielona na pół przez fundamenty budynku. W obrębie tego zaciemnienia natrafiono na toporek kamienny oraz kości ludzkie i zwierzęce, określone przez naszego informatora jako świńskie. Część wypełniska znajdująca się na zewnątrz budynku została, wraz z kośćmi dolnej partii szkieletu, zniszczona; część zachodnia, pozostająca w obrębie zabudowy, jest przykryta warstwą ziemi i, ze względu na brak wylewki w piwnicy, istnieje możliwość jej powtórnego odsłonięcia.

Na podstawie powyższych informacji można wnioskować, iż toporek przekazany Instytutowi Archeologii UJ wchodził w skład wyposażenia zniszczonego grobu o orientacji W–E, w którym zmarły mógł mieć głowę skierowaną na W. Brak bliższych danych o ułożeniu szkieletu. Zabytek pochodzi z W części jamy. Dodatkowo uzyskano dane na temat innych kości ludzkich odnalezionych we wkopie o podobnej głębokości, wykonanym w latach 50-tych w odległości około 10 m na N od opisanego obiektu. Na okolicznych polach nie odnaleziono żadnego materiału zabytkowego. Z tego rejonu znane jest natomiast, z wcześniejszych badań powierzchniowych, stanowisko nr 74, na którym odnaleziono ceramikę z epoki brązu. W obręb tego stanowiska włączono dwa opisywane obiekty.

Z północnego regionu Krakowa-Nowej Huty znane są liczne stanowiska kultury ceramiki sznurowej: Mogiła stan 53 i 55, Pleszów stan 17, Zesławice stan. 21–22, Krzesławice, Kraków-Nowa Huta stan. 16 (kombinat), Grębałów (Godłowska 1976). Są to znaleziska grobowe, a także przypadki występowania materiałów KCS na stanowiskach wielokulturowych. Obecność interesującej nas kultury na tym terenie jest więc dobrze poświadczona przez dotychczasowe badania i posiada dobry kontekst kulturowo-chronologiczny.

1.3. Charakterystyka zabytku

Toporek ma długość 9,3 cm i największą szerokość 5,1 cm — przypadającą w połowie długości, co, wraz z szeroką płaszczyzną obucha, nadaje mu kształt w przybliżeniu pięcioboczny o silnie zatartych krawędziach (ryc. 2, fot. 1). Przekrój poprzeczny toporka ma zarys czworoboku o zaokrąglonych rogach. Ścianka grzbietowa jest lekko wypukła i równoległa do ścianki dolnej, zaś ścianki boczne, wypukłe, o największej wysokości 4,8 cm, zwężają się przy ostrzu i w partii obuchowej. Szerokość ostrza równa jest wysokości obucha. Lekko wypukły obuch ma kształt owalny i wymiary 3,9 x 3,1 cm. Narzędzie nosi ślady licznych uderzeń na obuchu, części grzbietowej i lewym boku, na obu powierzchniach styknych

Ryc. 2. Toporek kamienny z Krakowa – Nowej Huty-Kościelnik
 Fig. 2. Stone Axe from Kraków – Howa Huta-Kościelniki

ze ściankami górną i dolną. Mimo to stan zachowania toporka możemy określić jako bardzo dobry. Otwór na trzonek zlokalizowany jest bliżej obucha. Jego oś nachylona jest ukośnie do ostrza. Średnice jego wylotów różnią się od siebie — dolna wynosi 18 mm, górna 20 mm. Przy wylotach dają się zauważyć dalsze drobne uszkodzenia, powstałe prawdopodobnie przy wierceniu. Występują one zarówno na grzbiecie jak i na dolnej ścianie toporka. Zarówno ukośna oś otworu,

jak i różne średnice wylotów przemawiają za jego dwustronnym nawiercaniem. Z dolnej ścianki od otworu zachodzą na lewą ścianę boczną dwie rysy najprawdopodobniej również związane z tą czynnością. Ciekawym zagadnieniem pozostaje interpretacja funkcji zabytku. Przy doskonałym stanie zachowania ostrza i silnym zużyciu części obuchowej należałoby rozważyć możliwość jego funkcjonowania jako tłuka.

Toporek wykonany jest ze skały skrytokrystalicznej z grupy bazaltów².

1.4. Klasyfikacja typologiczna i kulturowa zabytku

Opisane wyżej cechy pozwalają zakwalifikować omawiany zabytek do typu II według J. Machnika (Machnik 1966). Świadczą o tym zarówno proporcje — długość nie przekraczająca 10 cm, pięcioboczny kształt, owalny obuch, przekrój poprzeczny; technologia — dwustronna metoda nawiercania otworu, jego nachylenie w stronę ostrza; jak i surowiec — ze względu na wysoki stopień twardości. Cecha odbiegająca od tego schematu — wysokość obucha równa szerokości ostrza, zbliża okaz do toporka z Teresina, pow. Proszowice, również wspomnianego przez J. Machnika, będącego wyjątkiem w obrębie typu II. W typologii P. Valde-Nowaka (Valde-Nowak 1988) zabytek z Kościelnik; ze względu na dość krępe proporcje; mieściłby się w grupie III kategorii 1 odmianie a, która jest przez autora uznawana za równoczesową z typem II J. Machnika.

Analogiczne do opisywanego okazy to: wyżej wymieniony toporek z Teresina, pow. Proszowice, z grobu 2 w Sulechowie (Machnik 1966) oraz ze Znamirowic, gm. Łososina Dolna, zaliczany przez P. Valde-Nowaka do tej samej grupy (Valde-Nowak 1988). Nieco bardziej odległe typologicznie zabytki to toporki z: Przemyśla (Valde-Nowak 1988), Sokoliny, gm. Kazimierza Wielka (Machnik 1966), Kopni, gm. Cyców i Alojzowa, gm. Leśniowice (Bronicki 1991). Wszystkie okazy pochodzą z czasów istnienia lokalnych grup KCS.

Jak wynika z powyższej analizy typologiczno-porównawczej toporek z Kościelnik posiada cechy okazów znanych z grupy krakowsko — sandomierskiej KCS, z fazy II2 J tej kultury według J. Machnika na Wyżynie Małopolskiej (Machnik 1966). Na taką klasyfikację zabytku mógłby wskazywać raczej płaski niż kurhanowy charakter grobu, w którym został on znaleziony. Taka forma grobu; jamowego lub niszowego; nie przykrytego nasypem kurhanu (czasami w niego wkopanego) jest typowa właśnie dla wspomnianej grupy na lessach Wyżyny Małopolskiej (Machnik 1966).

² Rozpoznanie surowca obu zabytków dokonał dr T. Kalicki z Instytutu Geografii i PZ PAN.

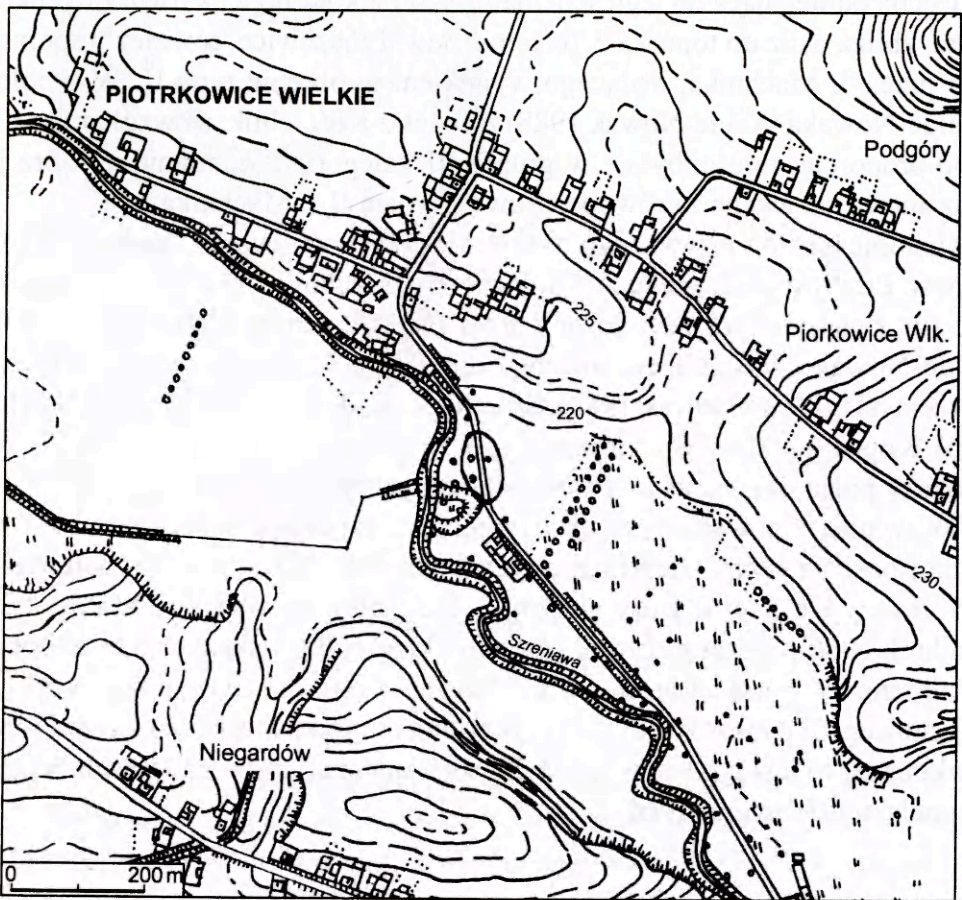
2. TOPOREK Z PIOTRKOWIC WIELKICH, POW. PROSZOWICE

2.1. Lokalizacja znaleziska

Miejscowość Piotrkowice Wielkie leży na północny zachód od powiatowych Proszowic, w dolinie rzeki Szreniawy (ryc. 3). Teren ten będący częścią Płaskowyżu Proszowickiego charakteryzuje się pagórkowatą rzeźbą terenu i żyznymi glebami, wykształconymi na tutejszych lessach (Kondracki 1991).

2.2. Okoliczności odkrycia

Zabytek odkryto w roku 1954, przy pracach związanych z przebudową drogi prowadzącej z Niegardowa do Piotrkowic Wielkich. Jak wynika z ustnej relacji jednego z uczestników tych robót, w trakcie prac przecięty został niewielki „pa-

Ryc. 3. Lokalizacja stanowiska w Piotrkowicach Wielkich, pow. Proszowice
 Fig. 3. Location of the site in Piotrkowice Wielkie, Proszowice district

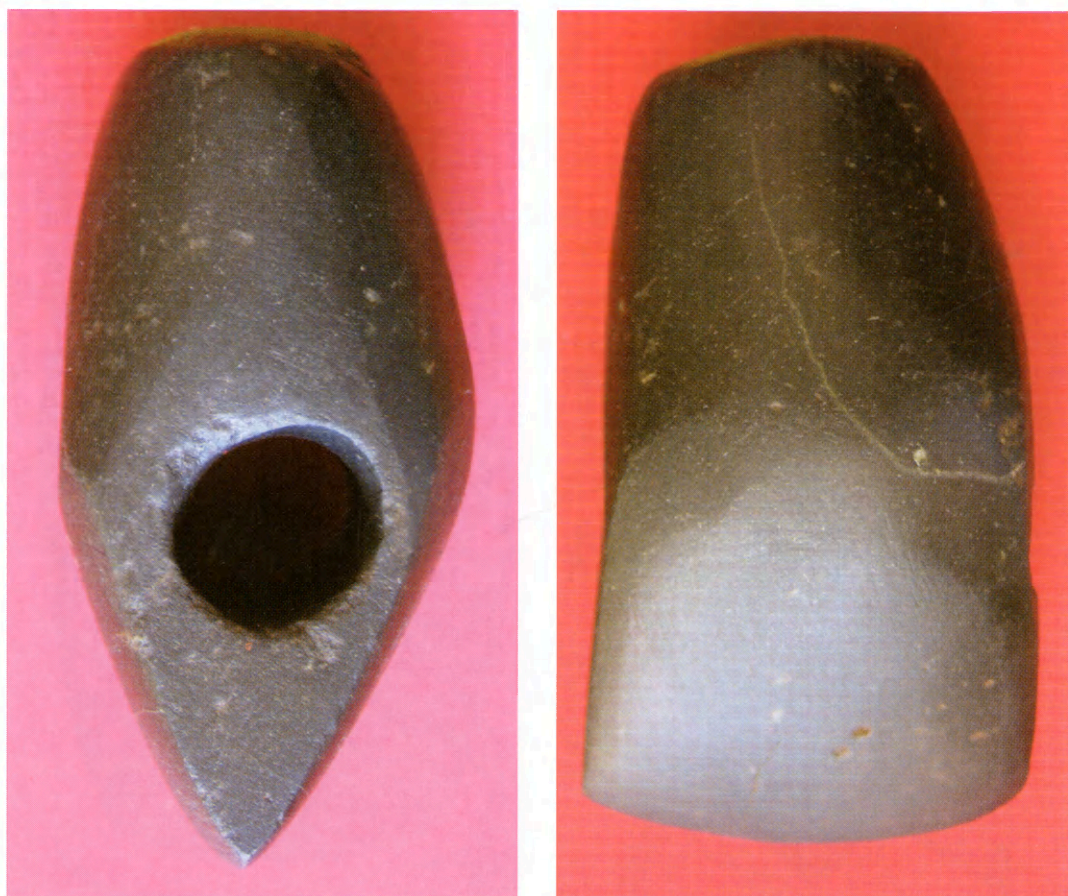

Fot. 1. Toporek kamienny z Krakowa – Nowej Huty-Kościelnik.

Fot. Bałomiej Szmoniewski

Photo 1. Stone Axe from Kraków – Nowa Huta-Kościelniki.

Photo. Bałomiej Szmoniewski

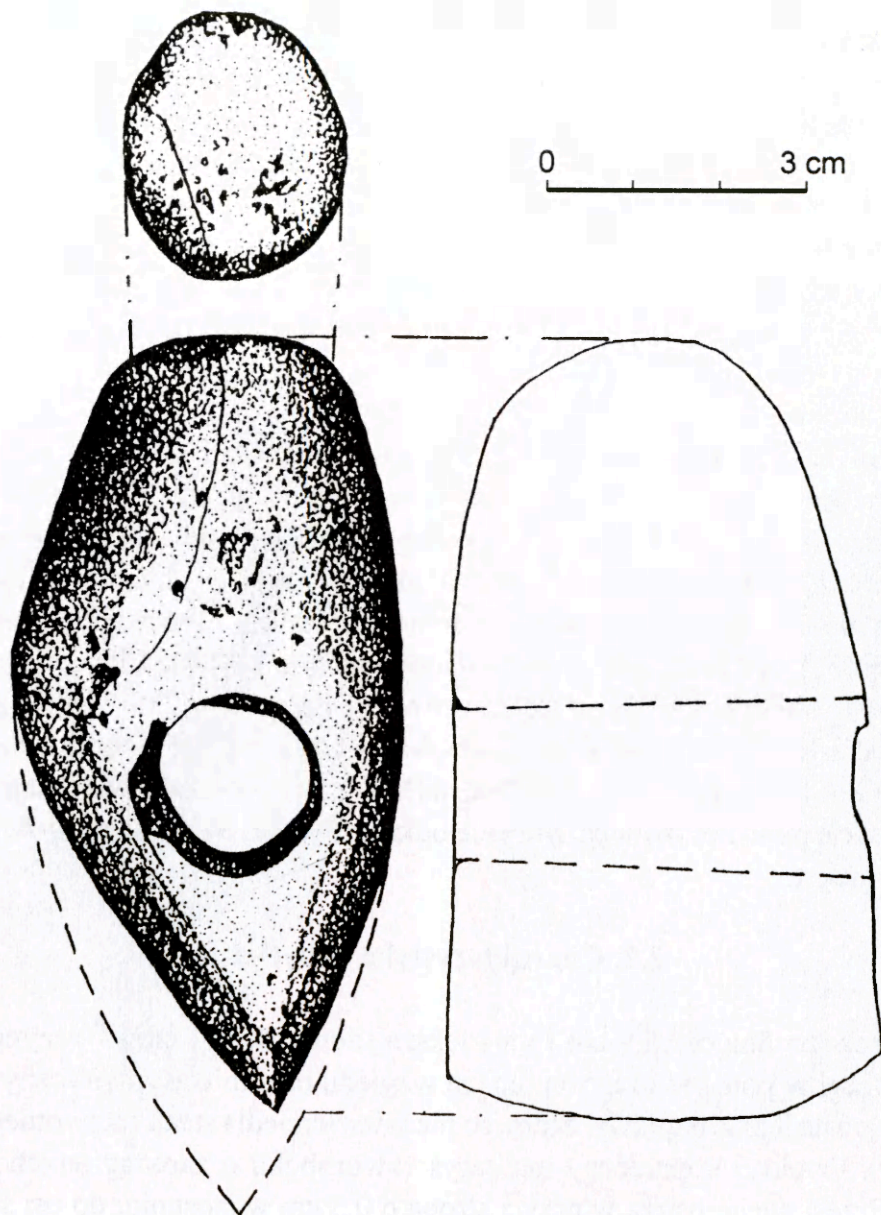
Fot. 2. Toperek kamienny z Piotrkowic Wielkich, pow. Proszowice.
Fot. Bałomiej Szmoniewski
Photo 2. Stone Axe from Piotrkowice Wielkie, Proszowice district.
Photo. Bałomiej Szmoniewski

górek”, w którego „obsuwie” znaleziono zabytki: dwa toporki kamienne, w tym jeden z nieprzewierconym otworem, oraz wyroby krzemienne. Przekazany do publikacji toporek jest częścią tego zespołu; pozostałe przedmioty zaginęły. Przeprowadzone w listopadzie 2002 rozpoznanie w terenie nie wykazało istnienia nasypu. Na okolicznych polach nie zebrano materiału zabytkowego. Wskazane przez naszego informatora miejsce odkrycia — w obrębie terasy zalewowej rzeki Szreniawy, nie pozwoliło na włączenie tego znaleziska w obręb żadnego ze znanych dotychczas stanowisk. Nie jest to również typowa lokalizacja dla KCS na Wyżynie Małopolskiej, gdzie odnotowane stanowiska grupują się w wyższych partiach terenu.

W samych Piotrkowicach Wielkich istnieje cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej na wzgórzu Patrolnia wzmiankowane od XIX w. (Machnik 1966). Z okolicznych miejscowości znane są bardzo licznie stanowiska kultury ceramiki sznurowej, w większości grupują się one na wschód od omawianej miejscowości. Są to: pojedyncze groby płaskie z: Bobina, pow. Proszowice, Hebdowa, pow. Proszowice, Damienic, pow. Proszowice (Machnik 1966), Charsznicy, pow. Miechów (Machnik 1969); podkurhanowe z: Pałecznicy, pow. Proszowice (Liguzińska-Kruk 1988); jak i cmentarzyska: w Gruszowie (Machnik 1966), Koniuszy (Kruk 1973), Książnicach Wielkich (Machnik 1964), Łękawie (Tunia 1999) — wszystkie pow. Proszowice. Miejsce odkrycia toporka daje się dobrze wpisać w ten kontekst.

2.2. Charakterystyka zabytku

Toporek ma długość 8,9 cm i największą szerokość 4,4 cm — przypadającą mniej więcej w połowie długości, co, ze względu na silnie asymetryczny kształt wskazujący na liczne naprawy, zapewne nie odzwierciedla stanu pierwotnego (ryc. 4, fot. 2). Przekrój poprzeczny ma zarys czworoboku o zaokrąglonych krawędziach. Przesunięcie ostrza w prawą stronę o 0,5 cm w stosunku do osi symetrii wskazuje na znaczne skrócenie długości zabytku. W wyniku tego zniekształcona została prawa ścianka zatracając łagodny przełom, widoczny na ścianie lewej. Ścianka grzbietowa jest wypukła, dolna płaska. Ściany boczne, wypukłe, o największej wysokości 5 cm, stanowiącej szerokość ostrza, zwiężają się w stronę obucha. Szerokość ostrza, pierwotnie zapewne większa, znacznie przekracza wysokość obucha. Wypukły obuch ma kształt owalny i wymiary 3,1 x 2,5 cm. Otwór na trzonek, przy obecnej formie zabytku, zlokalizowany jest bliżej ostrza. Jego oś jest prostopadła do długości toporka. Średnice wylotów różnią się od siebie — dolna wynosi 18 mm, górna 21 mm. Przy wylocie górnym widoczne jest drobne uszkodzenie powstałe prawdopodobnie przy wierceniu, krawędzie otworu dolnego są zaokrąglone. Zestawienie tych faktów wskazuje na dwustronną metodę na-

Ryc. 4. Toporek kamienny z Piotrkowice Wielkich, pow. Proszowice. Linia przerywaną zaznaczono rekonstruowane wymiary zabytku.

Fig. 4. Stone Axe from Piotrkowice Wielkie, Proszowice district. Reconstructed parts of the artifact are marked by the broken line

wiercania. Na powierzchniach stykających ścianki górnej i bocznych widoczne jest facetowanie. Nieliczne, drobne uszkodzenia części górnej i obuchowej mogą związane być z procesami postdepozycyjnymi.

Toporek wykonany jest ze skały skrytokrystalicznej z grupy bazaltów³.

³ Zob. przypis 2.

2.3. Klasyfikacja typologiczna i kulturowa zabytku

Zabytek z Piotrkowic Wielkich, podobnie jak toporek z Krakowa – Nowej Huty-Kościelnik, należy do typu II według J. Machnika (Machnik 1966). W bardziej szczegółowych klasyfikacjach mieści się w grupie III kategorii I odmianie b P. Valde-Nowaka (Valde-Nowak 1988). Przemawiają za tym rekonstruowane proporcje — smukłość, długość około 10 cm; owalny kształt obucha; czworoboczny przekrój poprzeczny; technologia — dwustronna metoda nawiercania otworu; jak i surowiec o wysokim stopniu twardości. Łukowate ostrze o szerokości przekraczającej wysokość obucha czynią go typowym okazem, dzięki czemu znajduje on wiele analogii wśród zabytków Wyżyny Małopolskiej. Są to toporki: z Kolosów, pow. Kazimierza Wielka (Kempisty 1978), Krakowa – Nowej Huty-Wzgórza Krzesławickie stan. 47 (Kogus 1963), Dynowa, pow. Rzeszów (Valde-Nowak 1988), Krasnegostawu, pow. *loco*, Białki, pow. Krasnystaw, Stulna, pow. Włodawa (Bronicki 1991). Bardzo bliską analogią jest okaz z nieznaney miejscowości powiatu chełmskiego o podobnej asymetrii ostrza i facetowanych krawędziach (Bronicki 1991). Podobne facetowanie odnajdujemy na toporku z Sokoliny, pow. Kazimierza Wielka, obejmuje ono jednak całą długość krawędzi.

Z powyższej analizy wynika, że interesujący nas toporek z Piotrkowic Wielkich najprawdopodobniej pochodzi z grobu grupy krakowsko-sandomierskiej KCS i może być datowany na fazę II2 tej kultury według J. Machnika na Wyżynie Małopolskiej (Machnik 1966). Kwestią niejasną pozostaje nietypowa lokalizacja stanowiska.

Instytut Archeologii UJ

BIBLIOGRAFIA

Bronicki Andrzej

- 1991 *Późnoneolityczne i wczesnobrązowe toporki kamienne z obszaru woj. Chełmskiego* [w:] Gurba J. (red), *Schyłek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej*, „Lubelskie Materiały Archeologiczne” 6, s. 297–341.

Godłowska Marta

- 1976 *Próba rekonstrukcji rozwoju osadnictwa neolitycznego w rejonie Nowej Huty*, *Mat. Arch. NH* 5, s. 7–178.

Kempisty Andrzej

- 1978 *Schyłek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Warszawa.

Kogus Aurelia

- 1969 *Grób kultury ceramiki sznurowej ze Wzgórz Krzesławickich (Nowa Huta)*, *WA* 26, s. 86–97.

- Kondracki Jerzy
 1991 *Typologia i regionalizacja środowiska przyrodniczego* [w:] Starkel L. (red),
Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze, Warszawa, s. 561–603.
- Kruk Janusz
 1973 *Grób kultury ceramiki sznurowej z Koniuszy, pow. Proszowice*, Spraw. Arch.
 25, s. 61–69.
- Liguzińska-Kruk Zofia
 1988 *Kurhan kultury ceramiki sznurowej w Palecznicy, woj. Kielce*, Spraw. Arch. 40,
 s. 113–126.
- Machnik Jan
 1964 *Groby kultury ceramiki sznurowej w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza
 Wielka*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Wrocław–
 Warszawa–Kraków, s. 339–372.
- 1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław–Warszawa–
 Kraków.
- 1969 *Grób kultury ceramiki sznurowej w Charsznicy, pow. Miechów*, Spraw. Arch.
 21, s. 415–417.
- Tunia Krzysztof
 1999 *Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Łętawie, woj. świętokrzyskie*, Spraw.
 Arch. 51, s. 161–180.
- Valde-Nowak Paweł
 1988 *Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu*,
 Wrocław–Warszawa–Kraków.

BARBARA WITKOWSKA, DOROTA ŁAKOMSKA

NEW FINDS OF BATTLE AXES OF THE CORDED WARE CULTURE LESSER POLAND'S LOESS UPLAND

Summary

In 2002 the authors of the report obtained for publication two battle axes, so far not mentioned in the literature. One of them is from Kraków – Nowa Huta-Kościelniki (Fig. 1, 2; photo 1), the other from Piotrkowice Wielkie, Proszowice district (Fig. 3, 4; photo 2). The artifacts represent Type II of J. Machnik, typical for the Cracow-Sandomierz group of the Corded Ware culture. They may be associated with phase II2 (after J. Machnik) of the culture in question on the Lesser Poland Upland (Machnik 1966). Both axes come from destroyed graves.

Translated by Jerzy Kopacz